

СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ ПРОГРАМОТВОРЕННЯ: ДИДАКТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ

Неллі БОНДАРЕНКО,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу навчання української мови та літератури Інституту педагогіки НАПН України;

Сергій КОСЯНЧУК,

кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник відділу дидактики Інституту педагогіки НАПН України

У статті обґрунтовано зміни й уточнення, внесені до програми з української мови для 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання. Закцентовано увагу на необхідності створення окремої теорії програмотворення, оскільки саме в програмі імпліцитно закладаються визначальні параметри якісного сучасного підручника. Зроблено висновки щодо стану, викликів і перспектив програмотворення, а також застереження щодо структурних ризиків для державної мови у зв'язку з переходом школи на 12-річний термін навчання.

Ключові слова: програмотворення, навчальні програми, зміни в програмах, українська мова як державна.

THE CONDITION AND PROSPECTS OF THE SYLLABUS COMPILING: DIDACTICS-METHODICAL ASPECTS. Nelly BONDARENKO, Ph. D., Senior Researcher of the Ukrainian Language and Literature Teaching Department at Institute of Pedagogy, Serhiy KOSIANCHUK, Ph. D., Senior Researcher of the Didactics Department at Institute of Pedagogy; National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine.

The article substantiates the changes and detailing to the Ukrainian Language and Literature Syllabus for the 10th–11th forms at schools with Russian as the language of tuition. It emphasizes the urgent need to outline a separate theory of syllabus compiling, as far as it is the syllabus, which holds the basic parameters of a quality textbook. It also concludes on the situation, challenges and perspectives of syllabus compiling, and stipulates on structural risks at official language acquisition in case of introduction of prolonged schooling.

Keywords: syllabus compiling, syllabi for general educational institutions, changes to Syllabi, the Ukrainian language as official.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку суспільства успіх більшості перетворень, зокрема соціально-економічних реформ, визначається рівнем освіченості громадян, мірою їх готовності до життя у змінюваних умовах. Важлива роль у становленні нового покоління розбудовників європейської України належить українській мові, яка є націєтворчим чинником. Тож маємо враховувати аксіологічну ситуацію й аксіологічну безпеку, адже історичний розвиток суспільства немислимий поза безперервним процесом трансформації цінностей.

Цей процес особливо посилюється через брак уваги до інституційних каналів підтримки і розвитку ціннісного виховання. Аксіологічна катастрофа, характерна для нашого часу, історично безпрецедентна [5, с. 30].

Вивчення систематичного курсу державної мови у загальноосвітніх навчальних закладах з російською мовою навчання завершується в 9-му класі. В 10–11-х класах передбачено вдосконалення умінь і навичок на основі перегрупування, концентрації та компресії знань, зокрема й про норми сучасної української літературної мови, вигранювання комунікативно-стилістичних якостей мовлення (правильності, точності, логічності, чистоти, виразності, багатства, доречності), які забезпечують вищий рівень володіння мовою.

Актуальність проблеми удосконалення програм на нинішньому етапі зумовлена низкою чинників:

- стрімким інформаційним і науково-технічним прогресом, динамікою суспільних процесів;
- потребою увідповіднити зміст мовної освіти новим реаліям і викликам сьогодення, найновішим досягненням науки;
- суспільним запитом на перманентне осучаснення змісту освіти;
- вимогою посилити національно-патріотичне виховання учнівської молоді за умов воєнної агресії;
- необхідністю протидіяти неправомірному зниженню державного статусу і звуженню сфер функціонування державної мови;
- вимушеним відтермінуванням реформи освітньої сфери, де мовна складова відіграє вирішальну роль;
- незасвоєнням змісту освіти частиною учнів, наслідком чого є неналежний рівень володіння мовою;
- переобтяженістю програм і змісту підручників надлишковими відомостями, другорядним і комунікативно незапитаним матеріалом;
- упровадженням здоров'язбережувальних технологій навчання шляхом розвантаження змісту освіти та ін.

Аналіз досліджень і публікацій. Українська дидактика і методика від початку ХХ століття й до сьогодні – залежно від етапів становлення і розвитку країни – значну увагу приділяла основам програмо- і підручничотворення, формам, методам і технологіям реалізації змісту середньої загальної освіти. Наукові пошуки позначенні намаганнями увідповіднити процес навчання і виховання учнів вимогам і потребам суспільства на кожному з

етапів його розвитку і рекомендаціями щодо організації діяльності вчителів з реалізації навчальних програм (Бондар С., Бондаренко Н., Васьківська Г., Вороніна Л., Голік Л., Максименко В., Мальований Ю., Момот Л., Онищук В., Помагайба В., Римаренко В., Савченко О., Сухомлинський В., Трубачева С., Ушинський К., Чавдаров С., Чепіга Я. та ін.).

Працюючи над розвантаженням програми, ми враховували принципи активізації й оптимізації навчально-виховного процесу (Бабанський Ю., Данилов М., Єсіпов Б., Загвязинський В., Коберник Г., Скаткін М. та ін.), на особливості модернізації структури і змісту шкільної мовної освіти (Бім І., Купчик Л.). Ураховували особливості особистісно зорієнтованого і проблемного навчання (Алексюк О., Варзацька Л., Величко Л., Бібік Н., Гаврилюк О., Костюк Г., Лернер І., Матюшкін О., Махмутов М., Момот Л., Скуратівський Л., Фасоля А. та ін.). Нами взято також до уваги загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти.

У монографії Г. Васьківська досліджує проблему перевантаженості старшокласників змістом шкільних предметів, а також імплементованою у відповідні підручники зайвою інформацією, що, на думку дидакта, «утруднює пізнання навколишньої дійсності, законів природи і суспільства, його здобутків і надбань культури, пізнання самого себе, гальмує процес соціалізації, без якого виклики нинішнього глобалізованого та інформаційно-інформатизованого світу, інтегрованого і узалежненого випускникам загальноосвітніх навчальних закладів у дорослому житті буде надто важко долати [3, с. 380]».

Мета статті – розкрити основні шляхи розвантаження програми «Українська мова. 10–11 класи. Рівень стандарту. Програма для ЗНЗ з російською мовою навчання» й визначити перспективи програмотворення.

Виклад основного матеріалу. Міністерство освіти і науки України ухвалило рішення переглянути навчальні програми для старшої ланки (наказ №92 від 08.02.2016 р. «Про організацію доопрацювання навчальних програм для учнів 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів»). Створеній згідно з наказом робочій групі у складі укладачів чинної програми – науковців Неллі Бондаренко, Сергія Косянчука і вчителя української мови і літератури гімназії №178 м. Києва Віталія Кононенка – належало оптимізувати програму з української мови для 10–11-х класів ЗНЗ з російською мовою навчання.

У процесі підготовки остаточної версії програми було враховано зауваження і пропозиції вчителів, методистів, науковців, викладачів ВНЗ, тих, хто взяв участь у громадському обговоренні. Відзначено позитивні сторони чинної програми, укладеної на основі аксіологічного, компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів з урахуванням найновіших досягнень педагогічної науки і шкільної практики.

Удосконалення програми з української мови для 10–11-х класів загальноосвітніх навчальних закладів з російською мовою навчання здійснювалося за такими основними напрямками:

- обґрунтування змісту навчання державної мови на засадах сучасних підходів;
- перегляд вступних тем;
- посилення практичної спрямованості курсу;
- уточнення обсягу виучуваного теоретичного матеріалу;
- спрощення складних тем;
- вилучення надлишкових відомостей, які не мають виходу в мовленнєву діяльність, у мовній і мовленнєвій змістових лініях, та життєво незапитаних видів робіт;
- часткове заміщення вилучених теорії і видів робіт комунікативно значущими;
- узгодження змін у змісті з відповідними державними вимогами до рівня загальноосвітньої підготовки учнів старшої школи;
- уточнення, зміна формулювань.

Новий варіант програми загалом відповідає чинній. Її структура не зазнала істотних змін. Утім, зміст точково оновлено, спрощено, уточнено й конкретизовано, скорочено й розвантажено від надлишкового, другорядного, складного й обмеженого в практичному застосуванні або комунікативно незапитаного матеріалу. Усунуто дублювання вивченого раніше. Тож зміст навчання державної мови скориговано відповідно до реалій, завдань і викликів сьогодення і найближчого майбутнього.

Зміни, внесені до програми, з відповідною аргументацією подано в таблиці:

Суть змін	Опис	Аргументація
Спрощення тем	1. Спрощено мовленнєву та мовну змістові лінії за рахунок вилучення надлишкових теоретичних відомостей і практичних видів робіт із відповідною аргументацією (10–11-й кл.)	Аргументацію наведено щодо конкретних вилучених тем (графа «Вилучення тем»)
	2. Спрощено відомості про конспектування сприйнятого на слух мовлення та відповідний вид роботи (10-й кл.)	Складність зазначеного виду роботи, його передчасність і невідповід. віковим особливостям учнів
Вилучення тем	1. Вилучено загальні відомості про мовлення, що вивчалися у попередніх класах, разом із відповідними вміннями і навичками (10–11-й кл.)	Усунення дублювання матеріалу, засвоєного в попередніх класах
	2. Вилучено відомості про бібліографію, ділові папери (доручення, офіційний лист, вітальний адрес), тези та відповідні види робіт (10-й кл.)	Невідповідність віковим учнів, передчасність і життєва незапитаність зазначених видів робіт, а також можливість за потреби скористатися їх зразками в Інтернеті
	3. У 10-му кл. вилучено відомості про орфоепічні словники, синонімію деяких відмінкових конструкцій, числівники кількісні й порядкові, неозначену форму дієслова, дієприкметниковий зворот, безособові дієслівні форми на <i>–но</i> , <i>–то</i> , дієприслівниковий зворот, словосполучення, речення, підмет і присудок як головні члени речення, означення, додаток і обставину як другорядні члени речення, стилістичну роль озна-	Усунення дублювання засвоєного раніше

	чень і порівняльних зворотів у художньому мовленні, пряму і непряму мову, діалог	
	4. Вилучено теоретичне визначення культури мови, стилістики й риторики (11-й кл.). 3 11-го кл. вилучено відомості про логічність як запоруку розв'язання риторичних задач, художню літературу як джерело збагачення мовлення (зокрема й засобами виразності), взаємозв'язок доречності з іншими якостями мовлення	Суто філологічна адресованість відомостей Другорядність відомостей
	5. Вилучено мовленнєві види робіт у 11-му кл.: складання переліку питань та обговорення їх, план-конспект виступу, тези, пропозиції щодо вирішення проблем, складання переліку запитань до дискусії, ділових паперів – протоколу і витягу з протоколу, а також синхронний переклад	Надлишковість окремих видів робіт, вікова невідповідність, передчасність або життєва незапитаність
Додавання тем	1. Мовленнєвий блок програми в 10-му кл. доповнено такими видами робіт як ведення діалогу та монологічне висловлювання за тематикою соціокультурної змістової лінії	Потреба відобразити в програмі комунікативно значущі види робіт, виконувані учнями практично
	2. Рубрику «Ділове мовлення» доповнено такими видами робіт як електронний лист і SMS-повідомлення замість вилучених	Життєва запитаність зазначених видів робіт
	3. У 10-му кл. вступну тему мовної змістової лінії заміщено відомостями про мовну ситуацію в сучасній Україні та мовну поведінку російськомовного патріота України, а в 11-му кл. – про повноцінне функціонування української мови як запоруку європейського розвитку держави	Загальнодержавна потреба актуалізувати проблему функціонування української мови; необхідність акцентування важливості мовноповедінкової ролі російськомовних громадян у стабілізації мовної ситуації в Україні
	4. Збагачення соціокультурної змістової лінії такими актуальними темами як «Мовна ситуація в сучасній Україні», «Мовна поведінка російськомовного патріота», «Герої Крут», «Небесна Сотня України», «Віра в нашу святую перемогу», «Стосунки між поколіннями» (10-й кл.); «Повноцінне функціонування української мови – запорука європейського розвитку держави», «Небесна Сотня воїнів Майдану», «На праве діло Бог благословля», «Герої неоголошеної війни», «Збройні Сили України», «Волонтерство в Україні» (11-й кл.)	Необхідність посилити національно-патріотичне виховання учнівської молоді, потреба увідповіднити зміст мовної освіти новим умовам і реаліям суспільного життя, викликам сьогодення і прийдешнього
Зміна формулювань	1. Уточнено визначення складнопідрядного речення	Увідповіднення термінології сучасн. досягн. мовознавства
	2. Переформульовано текст програми із вилученням термінів «орфограма» й «пунктограма»	Вилучення з програми відповідних понять
	3. Конкретизовано формулювання у соціокультурній та діяльній змістових ліній	Осучаснення вимог до соціокультурної та діяльній (стратегічної) компетентностей
Зміни у пояснювальній записці	1. Оновлено обґрунтування змісту навчання української мови. Схарактеризовано основні сучасні підходи до мовної освіти	Потреба увідповіднити зміст освіти сучасним досягненням лінгвістики й суміжних наук і реальним життєвим потребам учнів
	2. Уточнено характеристику норм сучасної україн-	Необхідність посилити обізнаність

	ської літературної мови і зміст роботи над ними в 10-му класі	учителів з питань унормування мови з метою удосконалити методику, підвищити ефективність навчання
--	---	---

Потреба в перегляді вступних тем у мовній змістовій лінії та осучасненні соціокультурної – лиш один з аспектів блоку проблем, які належить розв’язати. Це: увідповіднення мовної ситуації в державі європейському вибору України; перетворення української мови на об’єднавчу; вирівнювання асиметричної двомовності, коли білінгвами є тільки українськомовні; законодавче врегулювання мовної політики за європейськими стандартами; посилення патріотичного виховання; відмова від суто географічної теорії патріотизму, що нехтує невіддільну від нього систему українських цінностей – мову, історію, культуру, звичаї; створення концепції шкільної мовної освіти з чітко визначеними й науково обґрунтованими ієрархією, переліком мов, термінами їх опанування, основними питаннями змісту і структури, технологій вивчення, а також очікуваними результатами; посилення світоглядного аспекту вивчення мов тощо.

Першим внеском робочої групи у розв’язання проблем стало введення в програму вступних тем: *10-й кл.*: «Мовна ситуація в сучасній Україні. Мовна поведінка російськомовного патріота України»; *11-й кл.*: «Повноцінне функціонування української мови – запорука європейського розвитку держави».

Відповідну проблематику було введено в соціокультурну змістову лінію програми: *10-й кл.*: «Мовна ситуація в сучасній Україні», «Мовна поведінка російськомовного патріота України», «Герої Крут», «Небесна Сотня України», «Віра в нашу святу перемогу», «Стосунки між поколіннями»; *11-й кл.*: «Повноцінне функціонування української мови – запорука європейського розвитку держави», «Небесна Сотня воїнів Майдану», «На праве діло Бог благословля», «Герої неоголошеної війни», «Збройні Сили України», «Волонтерство в Україні».

Розкриваючи зміст вступних тем і текстів, що відображають дотичну тематику соціокультурної змістової лінії, учителів слід зосередити увагу на кількох ключових питаннях. 1. Засвоєння європейських цінностей, згідно з якими володіння державною мовою та її активне використання є обов’язковим в країні для всіх її громадян незалежно від етнічного походження. 2. Рішуча протидія путінській пропаганді, яка трактує Україну як «недогосударство», що підлягає демонтажу, територію без державницьких ознак, головна з яких – українська мова. 3. Усвідомлення учнями того, що українська мова – не просто один з-поміж засобів спілкування на вибір, а гарантія і спосіб існування України як держави. 4. Пошанування новітнього подвигу українців різної етнічної належності, коли з Шевченковим словом і Українським Гімном на устах гинули Небесна Сотня, незламні Кіборги, захисники Української держави в неоголошеній війні. 5. Необхідність подолання мовного парадоксу етнічних українців, коли патріоти, готові віддати

життя за утвердження своєї української ідентичності, за право мати власну державу, упосліджують рідну мову. 6. Потреба зламати міщанський стереотип про українську мову як мову села та її неprestижність у мегаполісі. 7. Утвердження самодостатності, популярності, престижності української мови, яка є мовою високоінтелектуальних особистостей, лідерів, моральних авторитетів нації, учительства, науковців, – справжньої української еліти.

Розвантаження програм сприяє *оптимізації навчального навантаження старшокласників*, що передбачає удосконалення всіх складників методики навчання. Важливо раціонально розподілити час на опитування, мотивацію, подання нового матеріалу, засвоєння знань, тренування, контроль, рефлексію. Роботу на уроці слід організувати так, щоб учні зацентрували увагу на головному, засвоїли і закріпили основні поняття й закономірності, сформулювали необхідні вміння й навички, що становлять основу ключових і предметних компетентностей. Одним із дієвих шляхів розвантаження учнів є оптимізація їх навчальної діяльності, яка полягає у здатності усвідомлювати поставлені мету й завдання, приймати їх як керівництво до дії; концентрувати увагу на основних питаннях теми; знаходити раціональні варіанти вирішення навчальних задач; працювати в заданому темпі, застосовуючи оперативний самоконтроль і самооцінку; виявляти наполегливість у досягненні цілей тощо.

Унормування навчального навантаження учнів актуалізує проблему *урізноманітнення методів навчання і вибору оптимальних* для кожної конкретної теми залежно від мети і завдань уроку, специфіки матеріалу, можливостей класу, майстерності вчителя. Необхідно посилити увагу до методів мотивації учіння, формування пізнавальних інтересів, розвитку інтересу до предмета, стимулювання, інтерактивних, пошукових, самостійної роботи учнів тощо [1; 2].

Універсальним *резервом оптимізації навчального навантаження учнів* є вміло скерована й раціонально організована вчителем робота з підручником та іншими джерелами знань; активізація їх пізнавальної діяльності; опора на життєвий досвід; уникнення малоефективних видів роботи; раціоналізація навчального процесу; самоорганізація учнів; забезпечення зв'язку навчання з життям; диференціація домашніх завдань з урахуванням реальних можливостей учнів та ін.

Вивільнення програм і підручників від надлишкового, другорядного, за складного і комунікативно неактуального матеріалу дасть можливість: більш глибоко вивчати основні питання змісту, швидше та якісніше засвоювати теоретичні відомості, що значно полегшить формування умінь і навичок; збільшити частку самостійної діяльності учнів; підвищити інтерес старшокласників до учіння завдяки ситуації успіху, що задіюватиме їх потенційні інтелектуальні ресурси і творчі зусилля; запобігати перевтомі й непродуктивним затратам часу.

А це, своєю чергою, позитивно позначиться на ефективності, результативності та якості навчання старшокласників.

На сучасному етапі загальноцивілізаційних змін розвиток української державності передбачає удосконалення вітчизняної освіти, орієнтованої на результативність діяльності старшої школи у процесі формування активної, творчої особистості відповідно до соціального замовлення. Саме тому ще під час навчання у школі необхідно закласти основи формування ціннісно-смыслових орієнтацій.

Засвоєння знань з опорою на ціннісно-смыслові орієнтації робить їх такими, які легко й надовго запам'ятовуються, завдяки чому у випускників закладається міцний фундамент для майбутньої життєдіяльності [4, с. 197]. Відтак, робота над розвантаженням програм *актуалізувала низку проблем*, розв'язання яких пов'язане з докорінним реформуванням усієї освітньої системи.

Розробляючи зміст і структуру мовної освіти для української європейської школи на основі нових Базового навчального плану і Державного стандарту, *необхідно*: 1. Вивчити й проаналізувати європейський досвід для визначення оптимального змісту навчання української мови в 12-річній школі. 2. Визначити доцільну, логічно пропорційну структуру нової школи, де початкова ланка не може бути більшою, ніж основна. Передбачити не менш ніж п'ятирічну основну ланку, критично необхідну для засвоєння учнями системних знань з державної мови, без чого її належне опанування неможливе. 3. Розробити основи програмовтворення, що за важливістю не поступається теорії підручникотворення. 4. Створити концепцію і модель нової програми. 5. Сформулювати практичну мету з урахуванням нових реалій, викликів, тенденцій і перспектив. 6. Визначити зміст і структуру мовної освіти на основі сучасних підходів, забезпечивши єдність і цілісність шкільного курсу. 7. Стисло обґрунтувати зміст і структуру курсу в цілому, окремо за змістовими лініями і розділами. 8. Розробити нові підходи до визначення проблематики змісту вступних тем. 9. Підвищити комунікативний потенціал предмета посиленням уваги до аспектів функціонування мовних одиниць у мовленні. 10. Розробити концептуально нову за суттю, змістом і структурою систему розвитку мовлення, яка відповідатиме реаліям і життєвим потребам учнів. 11. Забезпечити оптимальне узгодження й органічний взаємозв'язок роботи з розвитку мовлення й вивчення різних розділів науки про мову; максимальну увагу приділити комунікативно доцільному використанню мовних засобів у мовленні. 12. Переглянути зміст повторення (зокрема на початку й наприкінці навчального року), оскільки воно не компенсує прогалин у засвоєнні матеріалу учнями.

Ці положення буде реалізовано за аксіологічного, компетентнісного, особистісно орієнтованого та діяльнісного підходів з урахуванням найновіших досягнень педагогічної науки і шкільної практики та здобутого емпіричного й наукового досвіду у цій царині.

Мовлення як засіб, як інструмент творення особистості й поступу суспільства має бути досконалим, точним, логічним, чистим, багатим, вправним, доречним, реалізувати значний рефлексійний потенціал.

Висновки. 1. Оптимального ефекту розвантаження учнів буде досягнуто за умов реалізації викладених рекомендацій у їх взаємозв'язку і єдності, що посилять процеси опанування мови й розвитку вмінь використовувати здобуті знання у мовленнєвій діяльності. 2. Заходи щодо оптимізації навчального навантаження старшокласників покликані покращити якість їх підготовки до подальшого навчання, суспільного й культурного життя, що гарантується науково коректним застосуванням критеріїв відбору основ наук. 3. Реалізація ідей удосконалених програм у підручниках дасть можливість здійснювати навчання старшокласників державної мови на сучасному науковому рівні й досягати високих практичних результатів.

Однак, попри прогнозовані позитивні результати, здійснене удосконалення програм не усуне наявних у навчанні державної мови проблем. Їх розв'язання залежить від докорінного реформування освітньої системи і пов'язане зі зміною філософії освіти, акцентів, підходів, змісту і структури курсу, тобто з рішучішими, ніж досі, перетвореннями.

Література

1. *Бондаренко, Н.* «Перезавантаження» програм з мови: стан, виклики, перспективи [Текст] / Неллі Бондаренко // Дивослово. – 2015. – №7–8. – С. 14–17.
2. *Бондаренко, Н.* Методи навчання української мови крізь призму компетентнісного підходу [Текст] / Неллі Бондаренко // Дивослово. – 2003. – №12. – С. 2–7.
3. *Васьківська, Г. О.* Формування системи знань про людину в учнів старшої школи: теорія і практика : монограф. [Текст] / Г. О. Васьківська. – К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2012. – 496 с.
4. *Косянчук, С. В.* Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі: ціннісний аспект [Текст] / С. В. Косянчук // Фундаменталізація змісту освіти у старшій школі: теорія і практика : кол. монограф. / [авт. кол.: Г. О. Васьківська, В. І. Кизенко, С. Е. Трубочева та ін.]; за наук. ред. д-ра пед. наук Г. О. Васьківської. – К.: Пед. думка, 2015. – 288 с.
5. Розвиток педагогічної майстерності викладача вищого навчального закладу непедагогічного профілю в умовах інформаційно-технологічного суспільства: кол. монограф. [Текст] / І. А. Зязюн, О. А. Лавріненко, М. М. Солдатенко, В. В. Пилипчук, О. М. Боровік та ін.] / [за ред. акад. І. А. Зязюна]. – К.: Пед. думка, 2012. – 390 с.